

Umskipti úr skóla og út í atvinnulífið *Meginreglur og tillögur fyrir stefnumótandi aðila.*

Í lok ársins 1999 skipulagði Evrópumíðstöðin umfangsmikið verkefni til að rannsaka það ferli sem á sér stað við umskipti úr skóla og út í atvinnulífið í Evrópu. Sérfræðingar á þessu sviði sem tilnefndir voru frá 16 löndum¹ tóku þátt í verkefninu. Safnað var upplýsingum í hverju landi fyrir sig um ríkjandi stefnur, útfærslu á umskiptaferli, vandamál og árangur. Sérfræðingar voru beðnir að útvega raunhæfar upplýsingar um málefni á borð við aðgengi að námsmöguleikum fyrir fötluð ungmenni að loknu skyldunámi; áætlanir sem gerðar hafa verið um umskiptaferli; atvinnuhorfur fatlaðra; löggjöf og stefnumörkun varðandi umskipti eða aðgerðir sem greiða fyrir atvinnu; viðkvæma sem og jákvæða þætti í hverju landi fyrir sig.

Til að upplýsingar frá einstökum löndum væru sem ítarlegastar var valinn marktækur fjöldi verkefna/starfshátta til greiningar. Verkefni náðu til starfsemi í framhaldsskólum, starfsfræðslusetrum eða öðrum svipuðum kennslustofnunum þar sem nemendur með ýmiss konar sérþarfir fá kennslu. Enginn sérstakur markhópur var valinn þar sem tilgangurinn var að hafa sem víðtækasta sýn á stöðuna í hinum ýmsu löndum og virða þau forgangsmál sem lögð voru fram í hverju landi. Auk þess var ekki gerður greinarmunur á því hvar kennsla fór fram – í almennum skólum eða sérskólum.

Með allar þessar upplýsingar í farteskinu fóru sérfræðingar í nokkrar námsferðir og tóku þátt í vinnufundum í ýmsum löndum. Tilgangurinn var að greina bæði svipuð og ólík dæmi um starfshætti og setja einnig fram fyrstu skilgreininguna – svipuð dæmi og andstæður – sem byggð væri á reynslu þannig að hægt væri að benda á lykilatriði á sviði umskipta sem bæri að athuga, efla eða breyta². Í niðurstöðum verkefnisins er gerð grein fyrir helstu vandamálum, meginviðhorfum og lykilatriðum varðandi umskipti.

Helstu vandamál sem nemendur, fjölskyldur þeirra og sérfræðingar standa frammi fyrir við umskipti úr skóla og út í atvinnulífið.

Svara við þessu atriði var leitað í rituðum gögnum sem til eru um þetta efni bæði í Evrópu og á alþjóðavísu. Þau vandamál sem upp koma, bæði í skólum og atvinnulífi, eru mikið til hin sömu og nátengd hvert öðru. Helstu vandamál sem fram koma beinast að eftirfarandi:

Upplýsingar á þessu sviði eru afar takmarkaðar, svo að erfitt er að gera einhvern samanburð á löndum. Þrátt fyrir mismunandi orðalag í hverju landi – hvort sem talað er um nemendur með sérþarfir eða fatlaða nemendur – má segja að meðalfjöldi þeirra ungmenna undir tvítugsaldri sem hafa sérþarfir í námi sé 3-20%.

Hlutfall þeirra sem ljúka námi. Árið 1995 var hlutfall fólks á aldrinum 20-29 ára sem ekki hafði lokið framhaldsskólaprófi um 30%. Þetta hlutfall er jafnvel hærra þegar litið er til nemenda með sérþarfir í námi. Erfitt er að meta hve margir nemendur munu

¹ Austurríki, Belgíu, Danmörku, Finnlandi, Frakklandi, Þýskalandi, Grikklandi, Íslandi, Ítalíu, Lúxemborg, Hollandi, Noregi, Portúgal, Spáni, Svíþjóð og Bretlandi.

² Nánari upplýsingar frá einstökum löndum og sérstök áhugasvið er að finna í gagnagrunninum um umskipti www.european-agency.org

hætta námi strax eftir skyldunám, en óhætt er að staðhæfa að margir láta sér skyldunám nægja.

Aðgengi að námi og þjálfun. Fræðilega séð standa nemendum með sérþarfir sömu menntunarmöguleikar til boða og öðrum nemendum, en í raun og veru standa þeim yfirleitt bara til boða námsbrautir sem opna þeim leiðir að þjónustu- eða lágláunastörfum. Ekki er gefið að þeir hafi áhuga á þeim valkostum sem þeim standa til boða og nám og kennsluáætlanir eru ekki alltaf sniðnar að áhuga þeirra og þörfum. Þetta skapar þeim erfiðleika á almennum vinnumarkaði.

Starfsþjálfun og kennsla er oft ekki í neinu samhengi við raunverulegar starfsaðstæður; hún fer oft fram á aðgreindum stöðum og beinist yfirleitt ekki að margþættum störfum. Fatlaðir einstaklingar öðlast ekki þá hæfni sem þeir þurfa fyrir atvinnulífið; þjálfun þarf að sniða betur að þeim kröfum sem vinnumarkaðurinn gerir til fólks.

Hlutfall atvinnulausra meðal fatlaðra er tvisvar til þrisvar sinnum hærra en meðal ófatlaðra. Upplýsingar frá einstökum löndum innihalda aðeins fjölda einstaklinga á atvinnuleysisrá, en meiri hluti þess fólks sem hefur sérþarfir er ekki á skrá – það á ekki einu sinni möguleika á að komast út á vinnumarkaðinn. Atvinnuleysisbætur fyrir fatlaða eru orðnar þriðji stærsti útgjaldaliður félagsþjónustunnar, næst á eftir ellilífeyri og útgjöldum til heilbrigðismála.

Væntingar og viðhorf. Um þennan málaflokk eru allar skýrslur samhljóða. Kennarar, foreldrar, vinnuveitendur, sem og almenningur, vanmeta getu fatlaðra. Samstarf er afar mikilvægt við þróun raunhæfs mats á færni nemanda á öllum sviðum menntunar, að meðtöldum umskiptum úr námi og út í atvinnulífið.

Aðgengi að vinnustað. Enn eru óleyst vandamál varðandi aðgengi að vinnustöðum, sem og aðgang að persónulegri og tæknilegri aðstoð. Upplýsingar og stuðningur til handa vinnuveitendum er einnig lykilmálefni sem fjallað er um í mörgum skýrslum.

Núgildandi löggjöf innleidd. Ýmist skortir lagaramma um umskipti úr námi og út í atvinnulífið í sumum löndum eða þá hafa þeir ósveigjanlegt kerfi í för með sér. Svo virðist sem misbrestur komi fram við kvótasetningu varðandi atvinnuráðningar, sem ætlað er að vera fötluðum í atvinnuleit til framdráttar, þegar til kastanna kemur og henni skal beitt og hrint í framkvæmd. Í flestum löndum er gert ráð fyrir ýmsum aðgerðum sem ætlað er að skila árangri á mismunandi stigum.

Lykilatriði sem vinna þarf að á sviði umskipta, með tilliti til ríkjandi vanda.

Rannsókn á þessu sviði fór fram með umræðum og rannsóknnum á gögnum sem sérfræðingar frá þeim sextán löndum sem þátt tóku í verkefninu lögðu fram. Í ljós komu sex lykilatriði sem snerta hugtakið umskipti:

- Koma verður á löggjöf og stefnumálum til stuðnings því ferli sem felst í umskiptum.
- Tryggja þarf að nemandinn taki þátt í umskiptaferlinu og að persónulegar óskir hans séu virtar. Nemandinn, fjölskylda hans og sérfræðingar verða að vinna saman að því að setja saman einstaklingsbundna áætlun.

- Við umskipti þarf að sjá til þess að unnið sé að einstaklingsbundinni námsáætlun þar sem stuðlað er að framförum nemandans og að tillit sé tekið til allra breytinga sem verða á skólagöngu.
- Bein þátttaka og samstarf allra viðkomandi aðila er undirstöðuatriði við umskipti.
- Náið samstarf milli skóla og vinnumarkaðar er afar mikilvægt við umskipti til að nemendur eigi kost á að fá reynslu á starfsvettvangi.
- Umskipti eru hluti af löngu og flóknu ferli þar sem ungmenni fá undirbúning og aðstoð á leið sinni út í atvinnulífið og heim fullorðinna.

Helstu þættir sem virðast annaðhvort stuðla að eða koma í veg fyrir velheppnað umskiptaferli.

Eftirfarandi þættir voru tilgreindir úr daglegu starfi hinna ýmsu starfsmanna. Raunverulegar aðstæður við umskipti vörpuðu ljósi á ýmsa þætti svo að auðvelt var að gefa nákvæmari lýsingu á þeim sex atriðum sem greint er frá hér fyrir framan. Þessir þættir virtust ýmist hindra eða stuðla að velheppnuðu umskiptaferli. Í lýsingu á þessum þáttum má sjá að afar fáir þeirra samsvara raunverulegum og einföldum aðstæðum – *einfaldir* þættir. Meiri hluti þeirra samsvarar flóknum og samtengdum aðstæðum – *flóknir* þættir.

Tillögur um stefnumörkun

Niðurstaða rannsóknar á þeim þremur sviðum sem greint er frá hér að framan hefur skilað þeim árangri að skilgreindar hafa verið tillögur um hvernig umskiptum skuli hagað í framtíðinni. Þeim er beint til stefnumótandi aðila og miða að því að veita leiðbeiningar um hvernig vinna má betur að því að þróa og koma á umskiptaferli.

Líta ber á þessar stefnumótunartillögur sem leiðbeinandi í viðkomandi löndum, á landsvísu, svæðisbundið og innan sveitarfélaga. Tillögurnar byggjast á atriðum og þáttum sem greint er frá í lokaskýrslunni³ og í þeim er reynt að draga fram hagnýtar aðferðir sem nauðsynlegar eru til að umskipti úr námi og út í atvinnulífið verði fötluðum ungmönnum sem auðveldust.

Stefnumótun og hagnýt úrræði og innleiðing þeirra

Stefnumótandi aðilar ættu:

- að efla og/eða gera verulegar úrbætur á samræmdri stefnu á ýmsum þjónustusviðum, og koma í veg fyrir að komið verði á nýrri löggjöf sem er í mótsögn við eða skarast á við núverandi löggjöf.
- að tryggja að raunhæfum aðferðum sé beitt við að innleiða með virkum hætti samþykka löggjöf, til að komið sé í veg fyrir mismunun og/eða misrétti vegna mismunandi úrræða, bæði hvað snertir mannlega og tæknilega þætti.
- að leita áhlits, íhuga og taka tillit til skoðana sem fram koma meðal þeirra sjálfboðasamtaka sem starfa með fötluðum og fyrir þá.
- Að leita virkrar stefnu og koma henni á framfæri í þeim tilgangi að auka atvinnu og persónulegt sjálfstæði.
- að tryggja markvissara eftirlit og mat á öllum „hjálp“úrræðum til handa fötluðum, svo sem kvótakerfi, skattaávilnunum o.s.frv., og tryggja að öll

³ Sjá www.european-agency.org

þjónusta, á landsvísu, svæðisbundið sem og innan sveitarfélaga, sé fyrir hendi.

- að tryggja að fyrir hendi séu yfirgripsmiklar upplýsingar fyrir atvinnuveitendur hvað snertir lagalegar og stefnumótandi aðgerðir.
- að tryggja að tengslanetum verði komið á innan sveitarfélaga sem allir viðkomandi aðilar eigi aðild að til að vinna að stefnumótun á landsvísu.

Þátttaka námsmanna. Persónulegar óskir nemenda virtar

Stefnumótandi aðilar ættu:

- að sjá skólum fyrir nauðsynlegum úrræðum (tíma og ráðstöfunarfé) svo að þeim sé kleift að starfa með nemendum og fjölskyldum þeirra.
- að tryggja að þau úrræði hafi verið nýtt á sem árangursríkastan hátt og að ofangreint samstarf hafi farið fram.

Þróun viðeigandi einstaklingsbundinnar námsáætlunar

Stefnumótandi aðilar ættu:

- að sjá til þess að nauðsynleg úrræði séu fyrir hendi í skólum til að tryggja að þróaðar séu einstaklingsbundnar námsáætlanir. Einkum ætti að sjá til þess að kennarar hafi nægan tíma og fái nauðsynlega leiðsögn í starfi.
- að tryggja að umskiptaáætlun sé hluti af hinni einstaklingsbundnu námsáætlun.
- að setja fram gæðastaðla fyrir hinar einstaklingsbundnu námsáætlanir.
- að tryggja að sú kunnátta sem nemendur hafa aflað sér komi fram í vitnisburði þeirra og koma í veg fyrir hvers konar mismunun.

Bein hlutdeild og samstarf allra viðkomandi aðila

Stefnumótandi aðilar ættu:

- að tryggja að ráðstafanir séu gerðar til að þjónustuaðilar hafi með sér samstarf, og tryggja jafnframt að því samstarfi sé fylgt eftir.
- að gera skýra grein fyrir þeirri ábyrgð sem hvílir á þjónustuaðilum til að tryggja að starf þeirra sé samræmt með árangursríkum hætti.
- að tryggja að mat sé lagt á samræmi og þá ábyrgð sem þjónustuaðilar deila sín á milli til að hægt sé að gera breytingar ef þörf krefur.
- að tryggja að allir þjónustuaðilar geri skyldu sína og taki þátt í samræmingarstarfinu.
- að hvetja vinnuveitendur og launþegasamtök með tilteknum hætti til að taka þátt í þessu starfi.
- að hvetja til samstarfs og samræmis meðal allra viðkomandi sviða á landsvísu.

Náin tengsl milli skóla og atvinnulífs

Stefnumótandi aðilar ættu:

- að tryggja að öll ungmenni fái reynslu á starfsvettvangi.
- að tryggja aðgengi allra nemenda að einhvers konar starfsþjálfun þar sem tekið er tillit til þeirrar aðstoðar sem hver og einn hefur þörf fyrir.

- að skipuleggja sveigjanleg þjálfunarúrræði, gefa t.d. kost á undirbúningstíma áður en starfsþjálfun hefst.
- að stuðla að því að fyrirtæki fái formlega sem óformlega hvatningu (þ.e. skattalækkunar, samfélagslega viðurkenningu) til að skapa störf fyrir ungmenni þar sem þau geta sameinað vinnu og nám.
- að leggja áherslu á og sýna fram á sameiginlegar hagsbætur með mati á umskiptum sem vel hafa heppnast.
- að fá atvinnuveitendur til að eiga hlutdeild að slíku, í samstarfi við atvinnumiðlanir, með upplýsingaferferðum; tengslanetum atvinnuveitenda og launþegasamtaka.
- að gera sér grein fyrir þörf á formlegu samstarfi milli skóla og atvinnumiðlunar.
- að skapa möguleika á því að kennarar geti auki faglega kunnáttu sína.

Umskipti úr námi og út í atvinnulífið er hluti af löngu ferli

Stefnumótandi aðilar ættu:

- að skipuleggja nauðsynlegar aðgerðir til að tryggja velheppnað umskiptaferli, skilgreina hindranir og vandamál á þessu sviði og ryðja þeim úr vegi.
- að koma í veg fyrir stífa starfshætti í skólum (t.d. hvað snertir mat).
- að gera þjónustuaðilum auðveldara að hafa samstarf sín á milli og innan eigin starfsemi og samþykkja þann tíma sem sérfræðingar nota í slíkt samstarf og vinnu við að samræma störf sín.
- að tryggja að snemma á skólagöngu nemandi sé byrjað að þróa umskiptaáætlun fyrir hann, en ekki bara um þær mundir sem skyldunámi lýkur.
- að samþykkja nauðsyn þess að einn tiltekinn sérfræðingur komi fram sem *talsmaður* eða málsvari og veiti nemandi stuðning í umskiptaferlinu.

Sérfræðingar, stefnumótandi aðilar og fulltrúar atvinnuveitenda og launþegasamtaka sem þátt tóku í þessu verkefni komust að þeirri niðurstöðu að ef þær tillögur sem lagðar voru fram yrðu teknar til greina mundi slíkt vafalaust vera umskiptaferli til góða og draga úr þeim vandamálum sem nemendur standa nú frammi fyrir þegar þeir hætta skólagöngu og þurfa að takast á við þá reynslu að tryggja sér starf.

Nánari upplýsingar

Nánari upplýsingar um tiltekna upplýsingar frá einstökum löndum og/eða sérstök áhugasvið er að finna í gagnagrunninum um umskipti á heimasíðu Evrópumíðstöðvarinnar: www.european-agency.org/transit/index.html

Nánari upplýsingar um umskiptaverkefnið (þar á meðal afrit af skýrslunni á 13 tungumálum) og um starfsemi Evrópumíðstöðvarinnar almennt eru veittar hjá:

The European Agency for Development in Special Needs Education
Secretariat

Østre Stationsvej 33

DK – 5000 Odense C Denmark

Sími: +45 64 41 00 20

secretariat@european-agency.org

Brussels Office

Avenue Palmerston 3 · B-1000 Brussels · Belgium

Sími: +32 2.280 33 59 · Fax: +32 2 280 17 88
Netfang: brussels.office@european-agency.org

Veffang: www.european-agency.org